

ГЕОГРАФІЯ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ

УДК 911.3; 338.48

<https://doi.org/10.34142/2313-2345.2019.56.15>**Ю. І. Муромцева**

доцент кафедри географії та методики викладання географії
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
ORCID 0000-0002-3350-0576

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ХАРКІВЩИНІ

У статті розглянуті основні демографічні чинники, що впливають на індустрію туризму у Харківському регіоні. Оскільки населення є одночасно виробником і споживачем туристичних послуг, проаналізовано стан демографічних процесів (народжуваності, смертності, природного руху й структури населення), які можуть бути загрозою або резервом туристичного потенціалу регіону. Виявлено негативні демографічні тенденції на Харківщині – зниження сумарного коефіцієнту народжуваності, природного приросту, зменшення частки осіб допрацездатного віку, які у короткій перспективі не становлять загрози для розвитку туристичного бізнесу, а також відхилення у гірший бік демографічних показників регіону відносно загальноукраїнських. Серед позитивних чинників розвитку туризму – Харківщина високо урбанізований регіон, що має додатне сальдо міграції та незначну динаміку зниження рівнів смертності населення.

Ключові слова: туристична індустрія, чинники розвитку, демографічна ситуація, демографічний потенціал туризму.

The article considers the main demographic factors influencing the tourism industry in the Kharkiv region. As the population is simultaneously a producer and consumer of tourist services, the state of demographic processes (birth rate, mortality, natural movement and population structure) is analyzed, which may be a threat or a reserve of tourist potential of the region. Negative demographic trends in the Kharkiv region, such as reduction of the total fertility rate, natural increase, reduction of the proportion of persons of pre-working age are identified, which in the short term are not a threat to the development of tourism business, as well as a deviation from the worst of the demographic indicators of the region relative to all-Ukrainian. Among the positive factors of tourism development is Kharkiv region is a highly urbanized region with a positive balance of migration and a slight dynamics of population mortality rates decline.

Key words: tourism industry, factors of development, demographic situation, demographic potential of tourism.

Постановка проблеми. Туризм, як галузь економіки, вже понад півстоліття демонструє стійке зростання та прибутковість, тому і став невід'ємною галуззю кожної країни світу. За даними статистики Всесвітньої Туристичної Організації: у 2017 році нараховувалося 1323 млн міжнародних туристів, галузь міжнародного туризму заробила 1,6 трлн доларів США. На туристичний сектор економіки припадає 10% світового ВВП, 7% від загального обсягу експорту та 10 % зайнятих у країнах із розвинутою і зростаючою економікою. Позитивний вплив туризму виявляється не лише на більшість секторів економіки, а й захист і збереження природних рекреаційних ресурсів, історико-культурної спадщини. До 2030 року ЮНВТО прогнозує міжнародні туристичні прибуття до 1,8 млрд (UNWTO Tourism on 2030) [Annual Report 2017. World Tourism Organization 2018].

Індустрія туризму розвивається під впливом дії багатьох чинників – соціально-економічних, природних, політичних, де-

мографічних, екологічних, науково-технічних та інших. Усі ці чинники можуть бути гальмуючими або стимулюючими стосовно розвитку туризму; їх кількість, взаємозв'язки та інтенсивність впливу залежить від регіональних особливостей. Населення є одночасно і виробником і споживачем туристичних послуг, а отже, від його кількості та якості залежить функціонування туристичної галузі країни. Дослідження факторів соціально-демографічного характеру, які впливають на розвиток туризму, конкретного регіону (на прикладі Харківської області) дозволяє не лише прогнозувати розвиток останнього, а й дослідити взаємозв'язки і відповідно вплив туризму на розвиток суспільства в цілому і соціальної складової зокрема.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження особливостей розвитку туризму та його соціально-демографічної складової на глобальному, національному та регіональному рівнях набува-

ють дедалі більшої актуальності в результаті глобалізаційних процесів і розвитку туристичної галузі в Україні. Підтвердженням цього є особлива увага до туристичних процесів, особливостей формування і функціонування туристичного ринку і його окремих складових в просторово-часовому науковців-економістів, економіко-географів, зокрема О. Александрової, В. Бабарицької, О. Бейдик, В. Євдокименка, В. Кифяка, О. Король, О. Любіцевої, А. Мокляка, Л. Немець, В. Стафійчука, К. Сегіди, Н. Страчкової, А. Федчук, І. Школи та інші. [Кифяк В. Ф., Розман А. М. 2012]. В той же час демографічні аспекти досліджують економісти й демографи, зокрема С. Бандур, С. Злупко, Е. Лібанова, М. Пітюлич, І. Петрова, Р. Семів, Л. Шевчук. Також ґрунтовний аналіз міста Харкова, його демографічного, економічного, інноваційного, туристичного потенціалу, слабких і сильних сторін, перспектив розвитку виконано авторським колективом харків'ян науковців, бізнесменів, посадовців апарату державного управління [Стратегія розвитку міста Харкова до 2020 року 2016].

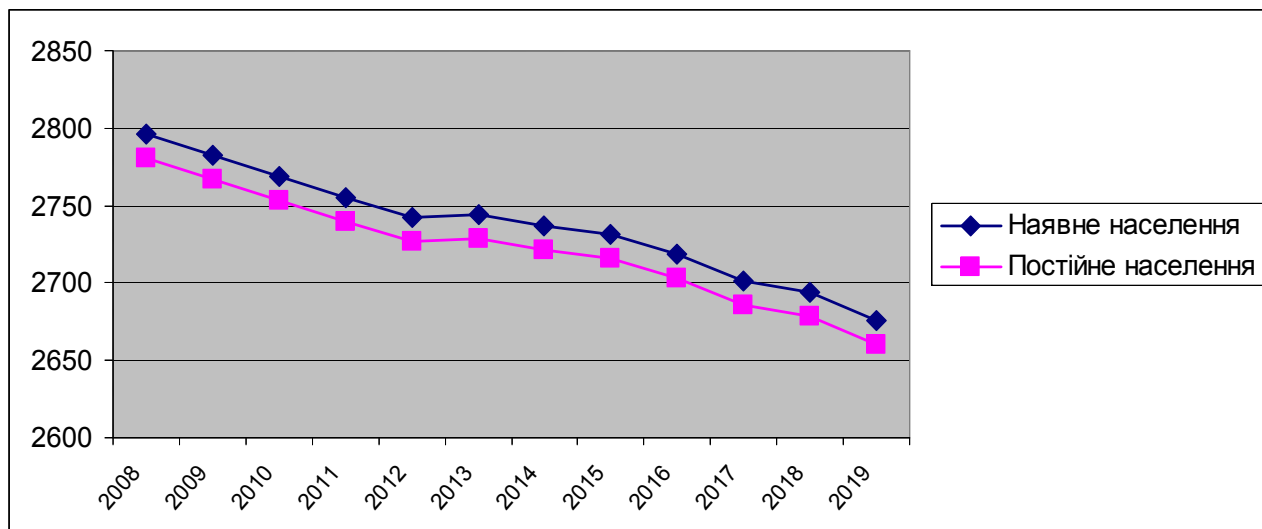
Мета статті. Особливості розвитку та взаємодія складових туристичного процесу з одного боку залежать від ряду чинників, серед яких природні, культурні, демографічні, соціальні, економічні тощо; а з іншого – впливають на розвиток регіону і його окремих складових. Тому головна мета дослідження – характеристика стану демографічних процесів, виявлення особливостей впливу соціально-демографічних чинників на розвиток туризму на Харківщині.

Виклад основного матеріалу. На розвиток туризму впливають соціально-демографічні чинники, дія яких має різноманітні наслідки. Суттєвий вплив на розвиток регіону й туристичну галузь мають кількісні та якісні характеристики населення, серед яких чисельність населення та його динаміка, розміщення за окремими регіонами, статеві структура, сімейний стан і склад, показники зайнятості, доходів, освіти, тощо. Демографічні показники (рівні

народжуваності, смертності, тривалості життя, демографічного навантаження, тощо) головним чином впливають на зайнятість, доходи та якість життя населення, і як наслідок – прямим чи непрямим способом впливають на становлення рекреаційних потреб, на тривалість і форми дозвілля, на проведення відпочинку. Зміни демографічної та соціальної структури населення країн світу ведуть до того, що збільшується питома вага людей, які матимуть достатньо часу й доходів на туризм і рекреацію. Показники приросту народонаселення світу зростають повільно, проте відбувається збільшення числа туристів різних вікових груп з бажанням до подорожей і з вищими фінансовими можливостями [Немець, Сегіда 2009].

Вплив на розвиток туризму соціально-демографічних чинників спостерігається, насамперед через зростання рівнів урбанізації в країні. Міському способу життя через відрив жителів від природи притаманні такі риси, як стрес, напруженість, зменшення контактів між людьми, анонімність. Туризм допомагає досягти відновлення, зрівноваження, відпочинку, спокою, розслаблення. Культурні чинники розвитку міжнародного туризму проявляються через задоволення культурних, освітніх, естетичних потреб, що сприяє потягу людей до пізнання, дослідження життя, традицій, культури, історії інших країн і народів.

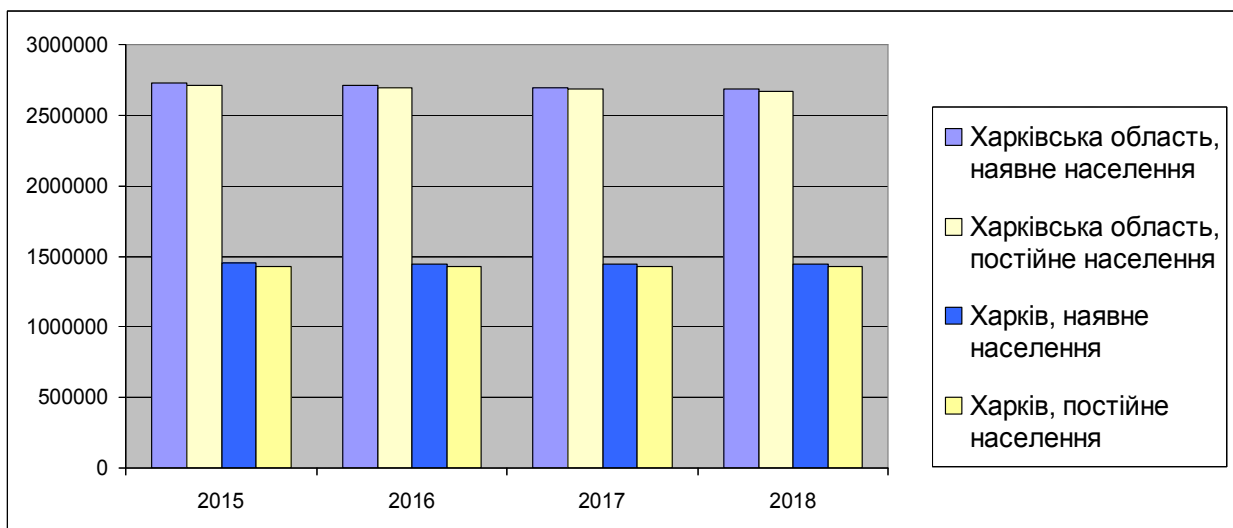
Харківщина – один з найбільш урбанізованих регіонів України: частка міського населення на 2018 рік тут становила 80,9 %, мешканці м. Харкова складали 53,5 % жителів області. Чисельність наявного населення Харківської області на 1 січня 2019 року складала 2 675 598 осіб, а постійного – 2 659 962 особи. За період з 2008 по 2019 рік наявне населення області зменшилося на 4,3 %, а постійне, відповідно, – на 4,33 %. Як видно з мал. 1, за весь період з 2008 по 2019 рік у Харківській області спостерігалось переважання чисельності наявного населення над постійним: в середньому за період на 15,62 тис. чол. або на 0,57 %.

Рис. 1 Динаміка чисельності наявного та постійного населення Харківської області станом на 1 січня за 2008–2019 роки, тис. чол. Дані: <http://kh.ukrstat.gov.ua/stat-informatsiya>

Хоча перевага наявного населення досить невелика і досягається, головним чином, за рахунок прибуттів до м. Харкова (див. мал. 2), проте можна вважати її позитивним явищем, оскільки додатне сальдо

міграції до великого міста є свідченням його привабливості з ділової, освітньої, культурної, гуманітарної (прийом вимушених мігрантів) та інших точок зору [Муромцева 2018].

Рис. 2 Динаміка середньорічної чисельності наявного та постійного населення Харківської області та міста Харкова за 2015–2018 роки, чол. Дані: <http://kh.ukrstat.gov.ua/stat-informatsiya>

Невтішна динаміка чисельності населення Харківщини є результатом від'ємного природного приросту населення – переважання числа смертей над числом народжень. За останнє десятиріччя природний приріст був стабільно від'ємним, в серед-

ньому за період $-5,75\%$ (із незначними коливаннями: від $-7,2\%$ до $-4,7\%$), що на 38 % вище, ніж у середньому по Україні за аналогічний період $-4,16\%$ (із незначними коливаннями: від $-5,3\%$ до $-3,1\%$ за період) (див. рис. 3 та 4).

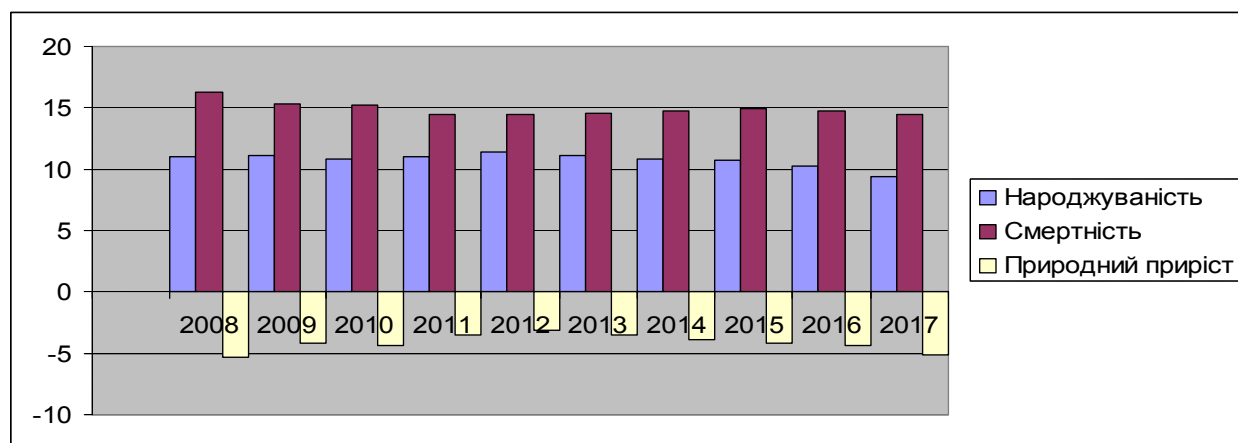

Рис. 3. Природний приріст населення України за 2008–2017 роки, %

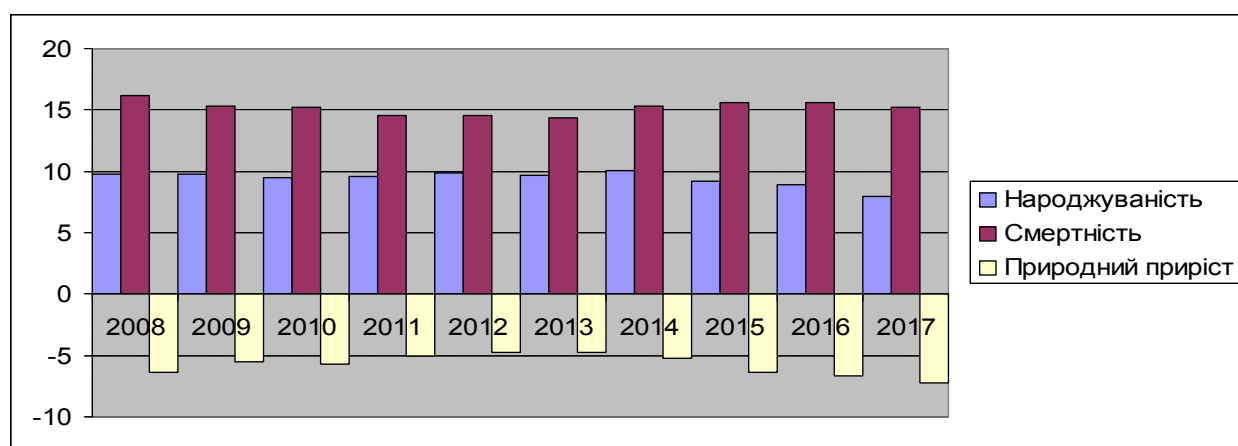
Дані: <http://ukrstat.gov.ua/>

Рис. 4. Природний приріст населення Харківської області за 2008–2017 роки, %

Дані: <http://ukrstat.gov.ua/>

Коефіцієнти народжуваності почали стрімко знижуватися після 2013 року на Харківщині та по Україні в цілому по всіх ти-

пах поселень. Народжуваність у сільській місцевості традиційно є вищою за рівні народжуваності в міських поселеннях (рис. 5).

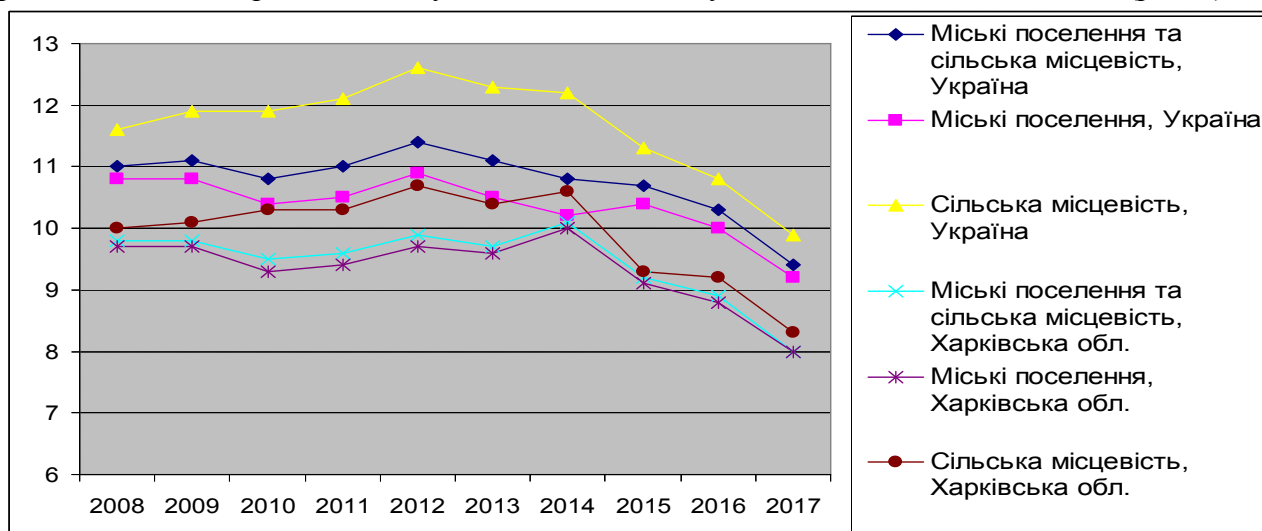

Рис. 5. Динаміка коефіцієнтів народжуваності Харківської області та в Україні по всіх типах поселень, 2008–2017 рр, %

Дані: <http://ukrstat.gov.ua/>

Основними причинами скорочення показника народжуваності є зниження сумарного коефіцієнта народжуваності (рис. 6.) та структурні фактори – зменшення частки молодих жінок фертильного віку в усьому населенні. На Харківщині у період з 2008 по 2017 рік рівні сумарного показника народжуваності були на 15 % нижчими, ніж по Україні. У середньому за вказане десятиліття

середньостатистична жителька Харківської області народжувала 1,271 дитину проти 1,463 дитини по Україні.

Фактично останні 10 років на Харківщині стійко запанувала однопісна сім'я, що унеможливує заміну батьківського покоління дітьми, тобто просте відтворення населення.

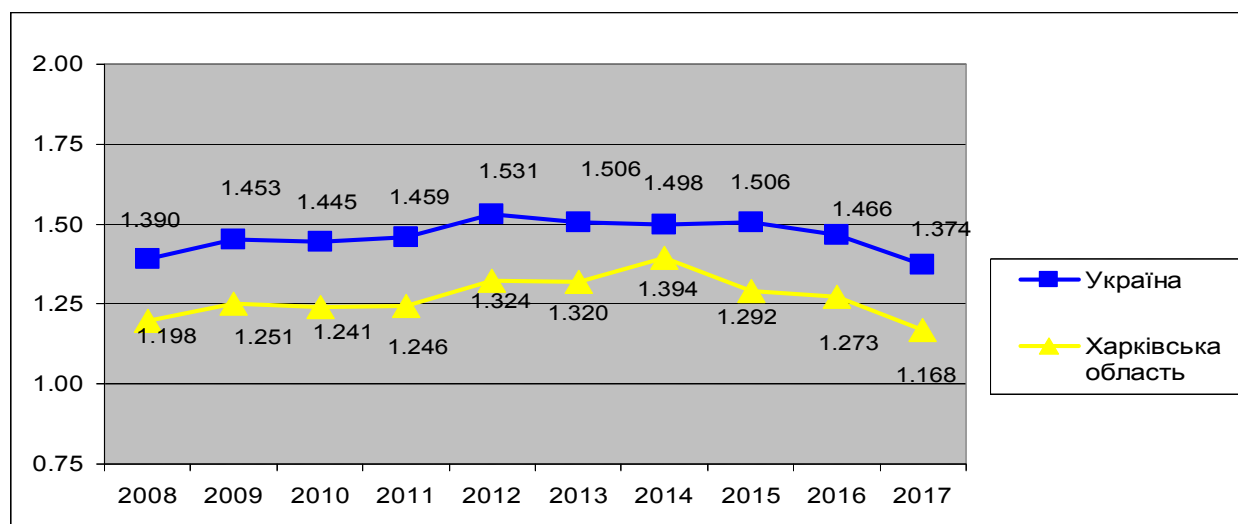

Рис. 6. Динаміка сумарного коефіцієнта народжуваності Харківської області та в Україні, 2008–2017 рр. (на 1 жінку). Дані: <http://ukrstat.gov.ua/>

Також впливають структурні фактори: у дітородний вік вступають нові покоління жінок, яких удвічі менше, ніж жінок віком 30 і старше (див. рис.8).

Смертність населення Харківщини та по Україні за досліджуваний період у ціло-

му мала позитивну динаміку – вона знизилася з 16,2‰ до 15,2‰ на Харківщині та з 16,3‰ до 15,4‰ по Україні. Найвищі рівні смертності відмічаються в сільській місцевості, найнижчі – у містах України (рис. 7).

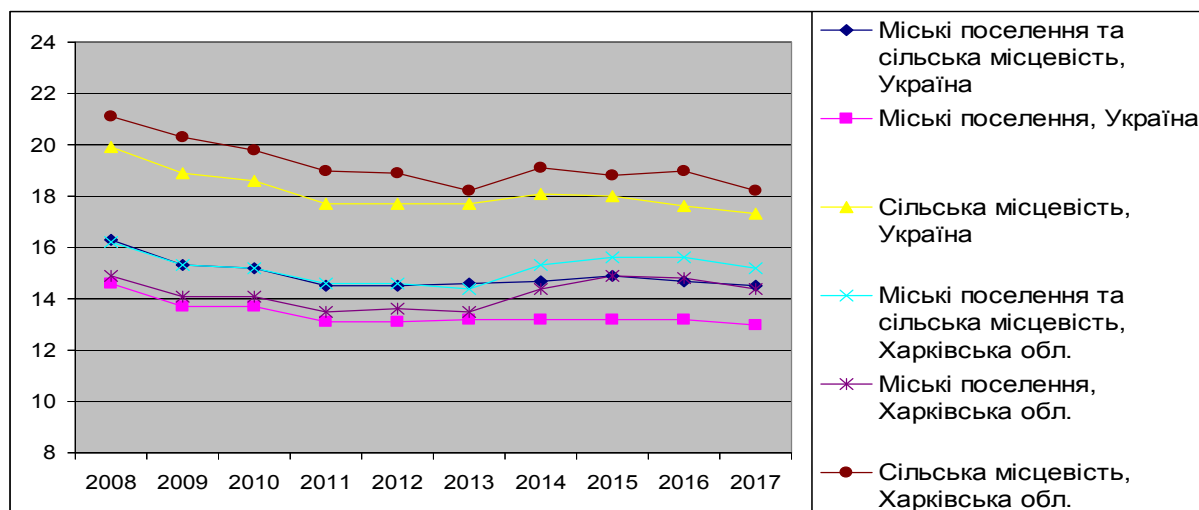

Рис. 7. Динаміка коефіцієнтів смертності Харківської області та в Україні по всіх типах поселень, 2008–2017 рр, ‰

Дані: <http://ukrstat.gov.ua/>

Причини високих (за світовими порівняннями) рівнів смертності криються, головним чином, у структурних факторах населення, що видно на регресивній статевовіковій піраміді населення (див. рис.8).

Співвідношення між основними віковими групами у Харківській області незначним чином відрізняється від такого в цілому по Україні. Частка осіб старше 65 років становить 17% в обох сукупностях, але у Харківській області частка дітей віком до 15 ро-

ків становить 14% проти 15% по Україні, відповідно на Харківщині частка населення працездатного віку більше (69%), ніж по Україні (68%). Високий відсоток населення у працездатному віці та ще й не сильно обтяжений вихованням дітей у сім'ї (одного замість двох) є позитивним явищем для поширення туризму на недалеку перспективу (5–10 років), адже населення працездатного віку є більш мобільним, як у фізичному, так і в соціальному плані.

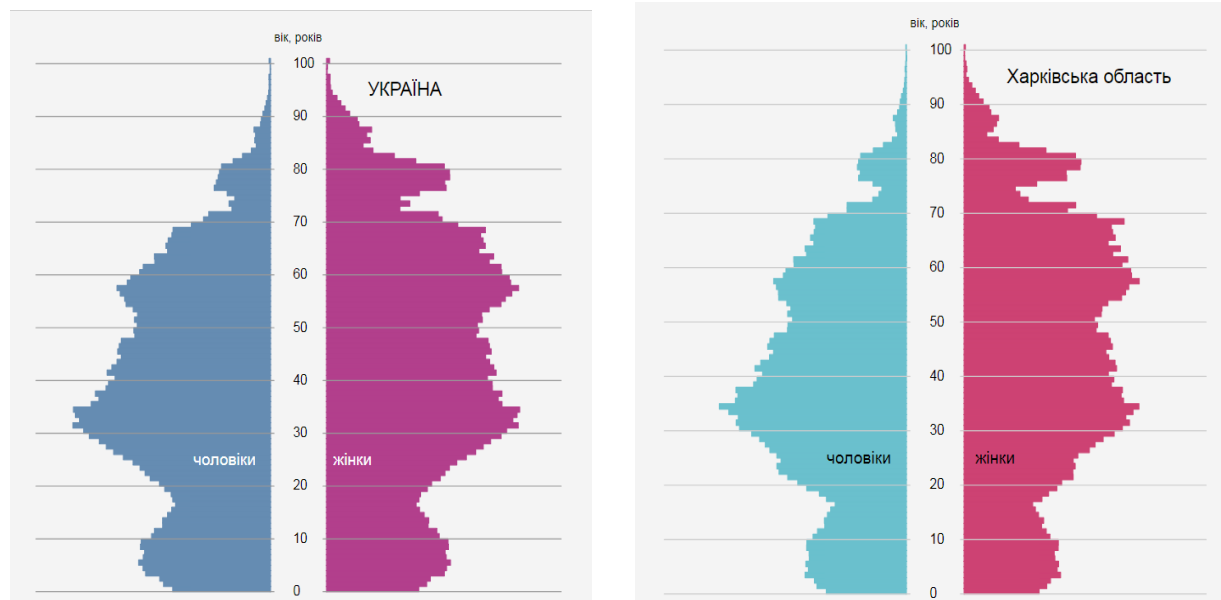

Рис. 8. Статевовікова структура населення Харківської області та в Україні у 2018 році

Дані: <http://ukrstat.gov.ua/>

Харківщина в цьому разі має значний демографічний потенціал як споживачів, так і виробників туристичних чи інших послуг. Але на віддалену перспективу, через 10-15 років, коли сьогоднішні діти й підлітки почнуть входити у працездатний вік, а численні представники населення працездатного віку поповнювати групи осіб пенсійного віку – все це негативно відіб'ється на трудовому потенціалі населення, розподілі доходів та мобільності населення, а отже становить загрозу для розвитку туристичної галузі й регіону в цілому.

Висновки. Таким чином, ефективність функціонування й поширення туризму багато в чому залежить від низки факторів, що впливають на його розвиток, серед яких виділяють демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні, політичні, природно-географічні, історико-культурні тощо. Демографічні чинники – разом із соціа-

льно-економічними, матеріально-технічними, політичними – є динамічними факторами розвитку. Процеси, що відбуваються в демографічному середовищі, зумовлюють розширення або звуження кола потенційних туристів. Харківська область демонструє порівняно з середньо українськими показниками відносно гірші результати – у плані приросту населення (природного й механічного) та структури населення. Такі тенденції на коротку перспективу (до 10 років) та за умови існуючої міграції не сильно вплинуть на працересурсний потенціал туристичного бізнесу та потенційну кількість туристів, проте у далекій перспективі (10–20 років) призведуть до збільшення малоплатоспроможної чисельності осіб пенсійного віку, зменшення чисельності потенційних туристів та виробників туристичних послуг.

ЛІТЕРАТУРА

Annual Report 2017. World Tourism Organization. (2018). Режим доступу: <http://www2.unwto.org/publication/unwto-annual-report-2017>

Нємець Л.М., Сегіда К.Ю., Моштаківа Н.В. (2009). Соціально-демографічні та історико-культурні фактори розвитку туризму. *Культура народів Причорномор'я*. (176), 145-147. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/nemec.htm

Стратегія розвитку міста Харкова до 2020 року. (2016) Харків ОДА. Режим доступу: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/431/43045/files/new-563_SRR2020.pdf

Кицяк В.Ф., Розман А.М. (2012), *Формування регіонального ринку праці в контексті розвитку туристичної галузі Буковини*. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки.

Муromцева Ю. І. (2018). Аналіз динаміки туристичних потоків Харківщини. *Географія та туризм : матеріали заочної наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 30 січ. 2018 р.* Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, (17-25). Режим доступу: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/1660>

Статистичні дані про населення України. Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

Статистичні дані про населення Харківської області. Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/stat-informatsiya>

REFERENCES

Annual Report 2017. World Tourism Organization. (2018). Retrieved from <http://www2.unwto.org/publication/unwto-annual-report-2017>

Nyemecz L.M., Segida K.Yu., Moshtakova N.V. (2009). Socialno-demografichni ta istoryko-kul'turni faktory rozvytku turyzmu. [Socio-demographic, historical and cultural factors of tourism development] *Kultura narodov Prychornomorya*. (176), 145-147. Retrieved from http://tourlib.net/statti_ukr/nemec.htm [in Ukrainian].

Strategiya rozvytku mista Harkova do 2020 roku, (2016) [Strategy of development of the city of Kharkiv till 2020] Kharkiv ODA. Retrieved from

https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/431/43045/files/new-563_SRR2020.pdf [in Ukrainian]/

Kyfyak V.F., Rozman A.M. (2012). Formuvannya regionalnogo rynku praci v konteksti rozvytku turystychnoyi galuzi Bukovyny. [Formation of the regional labor market in the context of development of

tourism industry in Bukovina] *Visnyk Cherniveczkogo torgovelnno-ekonomichnogo instytutu. Ekonomichni nauky*. (IV) [in Ukrainian].

Muromtseva Yu. I. (2018), Analiz dynamiky turystychnykh potokiv Xarkivshhyny. [Analysis of dynamics of tourist streams of Kharkiv region] *Geografiya ta turyzm : materialy zaachnoyi nauk.-prakt. internet-konf., m. Kharkiv, 30 sich. 2018 r. Khark. nacz. ped. un-t imeni G. S. Skovorody*, (17-25). Retrieved from <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/1660> [in Ukrainian].

Statystychni dani pro naseleennya Ukrayiny. [Statistical data about the population of Ukraine] Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]

Statystychni dani pro naseleennya Xarkivskoyi oblasti [Statistical data about the population of Kharkiv region] Retrieved from <http://kh.ukrstat.gov.ua/stat-informatsiya> [in Ukrainian].